

a inými odpadmi znečistené rieky, napríklad častejšie bola pozorovaná v rieke Muráň poniže Jeľšavy. Prechodne sa môže sústrediť na jednom toku vyšší počet vydier. Tak v Západnom Turci pri jarých záplavách na 10 km dlhom úseku bolo napočítaných 11 vydier. V tomto toku sa vydra vyskytuje pravidelne aj napriek tomu, že v niektorých rokoch Turiec vysychá. Autor sledoval vplyv vydier na niektoré jej potravné komponenty (rakov a ryby). Potravu vydier analyzuje na základe rozboru fekálií. Ryby uprednostňuje, ale v Turci za hlavnú komponentu treba považovať rakov. Vo vyšších nadmorských výškach (pstruhových pásmach) požírajú hodne zubrienok ako aj dospelých obojživelníkov. Podrobnejšie sa sledujú niektoré menej známe otázky ekológie vydry. Autor stanovuje čas párenia vydier na koniec januára, začiatkom februára prípadne na marec. Odrastnuté mláďatá boli pozorované v júli. Niektoré rybársky neobhospodarované rieky a tie toky, ktoré si podržali viac-menej prirodzený charakter, by mali byť vyhlásené za vydrie rezervácie. Západný Turiec pre vysoký stav vydier by sa mal stať vydrou rezerváciou.

Felis silvestris sa miestami vyskytuje hojnejšie ako *Meles meles*. V okolí Rybníka pri Ratkovej pripadá 1 mačka na 100 ha. V niektorých oblastiach Gemera, hlavne súvisiacich s juhoslovenským krasom, ako aj v krase samotnom, ďalej v okolí Rákoša (množstvo opustených baní a vrtov) je hustota *Felis silvestris* ešte vyššia. Ani vysoká abundancia *Felis silvestris* a *Martes martes* v okolí Rybníka podstatnejšie neovplyvňuje na stavy *Tetrastes bonasia*, ktorého hojnosť závisí v prvom rade od skladby a veku porastov.

Rozšírenie *Lynx lynx* v Gemeri je viazané na Klenovský Vepor, Muránsku planinu, príslušnú časť Nizkých Tatier, Kohút, Volovec a juhoslovenský kras. Preniká aj do nižších polôh. Častejšie bol pozorovaný napríklad v oblasti Jeľšavy. V Gemeri v súčasnej dobe nežije viac ako 60–70 kusov rysov.

Literatúra

- Bajus, M., 1963: Vydry na Hrone. Poľovníctvo a rybárstvo 15, 9, 20.
 Feriancová Z., Hanák V., 1965: Stavovce Slovenska IV. Cicavce. Vydavateľstvo SAV Bratislava.
 Feriancová Z., 1955: Rozšírenie niektorých vzácných druhov cicavcov na Slovensku. Práce II. sekcie SAV, ser. biol. sv. 1, č. 3.
 Gross Z., 1963: „Rimavské vydry“. Poľovníctvo a rybárstvo 15, 6, 20.
 Hell P., 1960: Aký je stav rysov na Slovensku? Poľovníctvo a rybárstvo, 12, 11, 4.
 Hell P., 1962: K problematike rysov na Slovensku. Poľovníctvo a rybárstvo 14, 3, 4–5.
 Hell P., 1967: Žije na Slovensku skutočne 750 rysov. Poľovníctvo a rybárstvo 19, 3.
 Hirner A., 1958: Vzácná zver na Slovensku. Príroda a spoločnosť 7, 7, 377–380.
 Chovanec J., 1967: Medvede na Slovensku. Poľovníctvo a rybárstvo 19, 6, 8–7.
 Chudík I., 1967: Príspevok k poznaniu bionómie vydry riečnej (*Lutra lutra* L.) na horských riekach Slo-

venska. Separatum ex *Lynx* fasc. 8. Museum Nationale Praha.

Chudík I., 1968: Lovné teritórium vydry. Poľovníctvo a rybárstvo 20, 1.

Chudík I., 1968: Mýval obyčajný a los veľký v TANAPE. Poľovníctvo a rybárstvo 20, 11.

Jeitteles L. H., 1862: Prodrum faunae vertebratorum Hungariae Superioris. Ver. d. k. k. zool.-bot. Gesellschaft in Wien 12, 254–314.

Kaliský A., 1947: Vici v Slovenskom rudohorí. Poľovnícky obzor 2, 18, 253–255.

Kornhuber G. A., 1857: Synopsis der Säugetiere mit besonderer Beziehung auf deren Vorkommen in Ungarn. 7. Jahresprogramm der Öff. Oberrealschule d. Freistadt Pressburg.

Kramer K., 1940: Medvede v Gemeri. Lovec 18, 210–211.

Kramer K., 1936: Rys v Rožňavských lesoch. Lovec 10, 9, 15.

Kratochvíl J., 1968: Má rys v Karpatoch budúcnosť? Poľovníctvo a rybárstvo 20, 3.

Kühnelt W., 1965: Grundriss der Ökologie unter besonderer Berücksichtigung der Tierwelt. VEB Gustav Fischer Verlag Jena.

Lác J., 1968: Aktuálne poznámky o kune. Poľovníctvo a rybárstvo 10, 2, 5.

Lác J., Poznámky k ekológii a k problematike ochrany vydry riečnej (*Lutra lutra* L.) na Slovensku. Ochrana Fauny (v tlači).

Nowak E., Piłowski Z., 1964: Die Verbreitung des Marderhundes in Polen im Zusammenhang mit seiner Einbürgerung und Ausbreitung in Europa. Acta theriologica 19, 81, 110.

Podhradský V., 1964: Na záver ankety o výskyte vydry na Slovensku. Poľovníctvo a rybárstvo 14, 2, 20.

Randík A., 1965: Súčasný stav a ochrana medveda na Slovensku. Poľovníctvo a rybárstvo 17, 11, 5; 17, 12, 9.

Repák J., 1963: Vydry v Muráňke. Poľovníctvo a rybárstvo 15, 6, 20.

Sládek J., 1969: Hospodárske využitie medveda hnedého (*Ursus arctos*) v Československu. Ochrana fauny 3, 1–2.

Šprocha J., 1961: Naša vzácna zver. Poľovníctvo a rybárstvo, 13, 8, 2.

Šprocha J., 1964: Aké máme stavy medvedov, rysov, vlkov a divých mačiek. Poľovníctvo a rybárstvo 16, 4, 5.

Štollmann A., 1963: Príspevok k poznaniu rysa ostrovida, *Lynx lynx* (L.) v československých Karpatoch. Zoologické listy 12, 4, 301–316.

Turček F., 1946: Príspevok k fenológii a výskytu niektorých druhov zveri na Slovensku. Poľovnícky obzor 1, 16, 161–164.

Szuminski P., 1962: Badania nad formą krajową żbika (*Felis silvestris* Schreber) na tle jego rozmieszczenia geograficznego. Folia forestalia polonica. Seria A, 8, 1–81.

Turček F., 1941: Medved v Rožňavských horách. Lovec 14, 2, 24.

Turček F., 1949: O súčasnom stave veľkých šeliem na Slovensku. Poľovnícky obzor 4, 11, 162–164.

Ursíny J., 1962: Pozor na veľké nebezpečenstvo. Poľovníctvo a rybárstvo 14, 2, 8–7.

Slovenčina v jelšavských mestských zápisoch

V archíve mesta Jelšavy nachádzajú sa po historickej aj jazykovej stránke veľmi cenné zápisy z r. 1566 až 1710. Ani jedny doteraz vydané listy a listiny zo stredoveku a začiatku novoveku zo Slovenska nedávajú nám možnosť tak dokonale poznať strednú slovenčinu a stredogemerské nárečia v rozpätí jedného a pol storočia ako Jelšavské mestské zápisy.

Zápisy zviazané do knihy sú písané strednou slovenčinou, popreštykanou v hláskosloví, tvarosloví a v slovnej zásobe stredogemerčinou, špeciálne jelšavským nárečím. Nachádzajú sa v nich sporadicky aj bohemizmy a to tak, že popri slovákizmoch vyskytujú sa synonymné bohemizmy, napr. *zapisati se poruczilo a roskazalo* 1609, *mal* 1678, *ymali* 1603 — *meli* 1609 — *ymeli* 1567, *keď sa prisaha wikonala* 1697 — *kdy se treffi kupecz* 1695...

V jelšavských mestských zápisoch sú zoznamy hnutelných vecí a nehnuteľností, sú v nich zaznačené dlžoby mesta Jelšavy za panstva Turkov a za Rákócziho povstania, zabezpečenie sirôt, zmluvy s prenajímateľmi — árendátormi mestského majetku, poplatky cudzincov za mestiskú — stanovištnú a na námestí v čase jarmokov, uznesenia a nariadenia mestskej rady pre jednotlivé cechy, ako aj uznesenia na zachovanie poriadku a nočného pokoja v meste, výstrahy domácim remeselníkom vracajúcim sa z jarmokov pre ich nedôstojné správanie sa v hostincoch iných miest, ďalej kúpnopredajné zmluvy, vymedzenie jelšavského chotára s jeho toponýmiou, zoznamy funkcionárov mesta Jelšavy a iné.

Z týchto zápisov dokonale poznáme nielen hospodársko-spoločenský život mestečka Jelšavy a stredného Gemera na začiatku novoveku, ale aj národnostné zloženie jeho obyvateľov. Tu vzniká s rozvojom remesiel, najmä háromníctva — hutníctva silná vrstva mešťanstva, ktorej základom je pôvodné slovenské obyvateľstvo zaoberajúce sa popri roľníctve aj baníctvom. V 2. polovici 13. storočia sa v tomto baníckom mestečku usídľujú nemeckí baníci, háromníci zo Špiša, ktorí sa v tretej — štvrtej generácii už poslovenčujú. Táto skutočnosť sa odrazila aj v právopise zápisov. Badať v nich nemecký vplyv, najmä pokiaľ ide o typicky nemeckú výslovnosť aspirovaného *th*, *gh*, namiesto *t*, *g*: *ban-*

thowaty 1598, *list thento* 1595, od *Thurkow* 1595, *polgharo* 1695... alebo vo výslovnosti *h* ako *ch*, *ž* ako *š* a *v* ako *f*: *zem sfana na Hlboku dolinu* 1603, *do knichy zapisaty* 1603, *musse* (muža) 1572...

Z vážených a účtu požívajúcich mešťanov sa ustanovuje mestská rada a ďalší mestskí funkcionári, z ktorých niektorí boli súčasne aj mestskými písaťmi. Cudzích profesionálnych písačov Jelšava nemala. Ako takí boli v každodennom styku s domácimi obyvateľmi, aby riešili ich problémy a vyhovovali ich potrebám, a tak agendu mesta museli vykonávať v reči zrozumiteľnej občanom, a tou nebola čeština, ale hovorená reč domáceho obyvateľstva, t. j. miestne jelšavské nárečie. Teda čeština nevytlačila reč pospolitého slovenského ľudu ani z občianskych písomností. Pravda, písaři prispôbovali domáce nárečie kultivovanejšej reči, ktorou bola pre jelšavských písačov stredná slovenčina. Čeština sa síce v Jelšavských mestských zápisoch tiež vyskytuje, nie však dôsledne, iba sporadicky, najmä v ustálených administratívnych klíše: *naczo se y list widal pod mesku peczeť* 1658, *Pro lepsi pak gistotu do teyto knihy meskie sa zapisalo pro buduczi pamatku* 1659. Možno sa však spýtať, kde sa funkcionári mesta mohli oboznámiť so strednou slovenčinou? Stalo sa tak jednak ich čulým stykom s obyvateľmi blízkeho Muráňa, ktorého nárečie je aj dnes okrem niektorých znakov (č > š) nárečím takmer stredoslovenským (mä v zloženom skloňovaní prídavných mien je všade tam, kde aj stredná slovenčina: *dobrieho, dobriemu*, má uo: *stuoľ* alebo *stvol*, má palatálne *ď*, *ť*, *ň*, *ľ*, nemá prehlásku *a > e*, má *ä*, slovná zásoba je takmer stredoslovenská, aká je aj v Jelšavských mestských zápisoch), jednak tým, že mesto bolo pod stálym rečovým vplyvom úradníkov Muránskeho zámku, kde Jelšava patrila. V zápisoch nájdeme doklady na to, že Jelšava udržiavala živé hospodárske kontakty so stredným Slovenskom, najmä s Banskou Bystricou, kde získavala finančné pôžičky nielen priamo od mesta, ale aj od bohatých súkromníkov. Zavážilo aj to, že mnohí jarmočníci z blízkeho okolia, aj z ďalších krajov stredného Slovenska sa zúčastňovali na jarmokoch v Jelšave. Neslobodno zabudnúť ani na hospodárske styky s východným Slovenskom, najmä s Košicami, Prešovom a

Levočou, čo sa odrazilo aj v tom, že v zápisoch sa nájdú aj niektoré prvky z východoslovenských nárečí.

Keďže Jelšava leží ďaleko od západného Slovenska, na periférii stredného Slovenska, západná slovenčina spolu s češtinou nemali medzi ľuďmi, jelšavským obyvateľstvom, ani medzi funkcionármi mesta — písaťmi dostatočnú oporu, a preto za jazyk vyššieho štýlu písaři nepokladali češtinu, ale priebojnejšiu a pritažlivejšiu strednú slovenčinu. Z jazykového materiálu jelšavských mestských zápisov jasne vidieť, že čeština bola na ústupe a že nárečová stredná slovenčina, aj stredogemerské nárečia boli už v 15. storočí alebo aj skôr vo svojich hlavných znakov tak, aké ich poznáme dnes, teda hodne odlišné od češtiny. Slovenskí historici a jazykovedci, najmä pochádzajúci z Gemera, majú pred sebou krásnu úlohu: dôkladne prebádať gemerské mestské archívy. Možno, že sa ešte niekde nájdú staršie listy, listiny alebo iné obecné zápisy, ako sú jelšavské, čo by malo veľký význam pre poznanie gemerských nárečí v 15. prípadne ešte skoršom storočí.

Že jazyková osnova jelšavských mestských zápisov je nárečovo slovenská, vidieť aj z týchto stručných dokladov:

Hláska *a* je v typicky stredoslovenských prípadoch: *kdy dorastne* 1681, *aby tye gistye penize syrotam Grizman Dawydowym dyetkam nehtnuly*, *ale aby rastly a sporyli se* 1636, *lanskiho obyła* 1642... Tiež za pôvodnú nosovku *ę* (v krátkych polohách je *a* popripade aj *e*, ktoré je aj v terajšom jelšavskom nárečí: *chotely sa zgedenaty* 1677—9, *zeby sa lepssy wituczily* (voly) 1679, aj *jednanya se stalo* 1607, *prisaznich* 1603 *wyznal swym wlasnym jazykom* 1677, aj jelšavsky *wiznal swojim gezykom* 1604, *uradnyk* 1698, aj jelšavsky *urednykowi* 1695, *prisahu chtel poterdit* 1662...

Prehláska *a > e* po mäkkých spoluhláskach a tiež po tvrdých spoluhláskach *l*, *r*, *s*, *z* a za pôvodné nosové *ę* v krátkych pozíciách po perniciách *b*, *m*, *p*, *v* je nielen na Muránskej doline na juh od Revúcej, ale aj na prechodnej oblasti Muránskej doliny (v obciach Turčok, Kameňany, Nandraž) a na Ratkovskej doline je *ä*: *strane gedna* 1566, *stredu fassengowu* 1572, *podle prawa* 1591—2, *gelowicze* (nom. sing.) 1593, *Mihale Zabowa* 1636, *od chotare* 1595, *puol*

echtľe 1602, Ouirinuse Dendle 1567, Georgy Hanese 1658, Mattyaze 1598, mesare (čítaj a so širokým ä: me-säre) 1677—9...

Slovesá na -ati>-eti: odplaczet (takto je aj v Jelšave, aj v ostatných prípadoch) 1607, neodhanel 1695, nekraczel any nezhanel 1603, meso chibelo 1677, na obrabet 1679...

Taktiež podľa jelšavského nárečia e je v zápisoch v týchto prípadoch: oczet 1683, delekt priitel 1597, kostel nass 1595... Stredoslovenské tvary sú aj v prípadoch: poziczaly sme 1685, popri penyze poziczely 1679 a tiež gemerský tvar s ä miesto š: poziczila (v Jelšave je požíšila) 1595.

Hláska uo sa vyskytuje častejšie ako v spisovnej slovenčine, napr. czuo 1641 (v Jelšave šua), wuole bude 1567, stuol 1595, neskoršie sa zapisuje aj česká forma stul 1636, Pan Buoch 1576, neskoršie aj Pan Buh 1682, do Ruznawy 1663, ssnuory 1699 (na Ratkovskej doline v Sase a Sirku je šnvari — šnvarci, do Reažnavi, kde -va- je za stredoslovenské uo...)

Hláska ie sa v dokladoch vyskytuje veľmi často: itro oraczge 1695, bielle flettorki 1567, Menisse flettorki 1567, ktorie strieberne weczy 1567, try, perinisthie, try hlawniciziesle 1567, platna rieffow 1567, uhlye palil 1679... Okrem ie sa vyskytuje a, ia: nawratya 1602, zbozga chlebowyho 1689, poriadok 1595, syati 1597...

Popri krátkom ä sa vyskytuje aj široké dlhé ä: pedesat (čítaj: pedesät), na rusadle (čítaj: na rusadlä) 1653, od Kemenen (čítaj: od Keme-nän) 1566...

Hláska o je ako v strednej slovenčine, napr. v týchto dokladoch: bezo wsseho 1595, wo Waliczach 1705, nado wsseczko 1636, zo stodoly aj we zdrawy 1595, ktorykolwek 1609, kod i kolwek 1636...

Vzáťažné zámeno ktory máme označené v týchto dokladoch: Ktorie strieberne weczy 1567, predal dom, w ktorom Farczali biwal 1692, podle teg praetensie, w ktorej mel pol domu 1682, ale často sa vyskytuje aj tvar: ktoreho hledal 1567, aj kera gest za mestom 1603...

Príčastie l-ové má tvary: sam bol zastawil 1576, zlobodni bel 1567, naydeny biel 1567, bil kupil 1598, aj gemerskú formu: bul kupil 1604...

Spisovné slovo šefran sa zapisuje v gemerskom tvare: Ssoffran (v Revúcej, Jelšave) 1699...

Pred samohláskami e, i často býva hláska j: gesstye 1665, ginak 1595, guz každý pokoy dal 1591—2, čo je v slovenčine bohemizmom, ale máme doklady aj bez j: ze ste uss contentowany 1692, tye istye zeme 1642...

Ďalšie doklady bez j sú: som ga 1567, nechczeli sme 1567, ssła sem 1595, bez wsselakeho meskane 1567, menem Janczi Agona 1641, sú prithomny bely 1567, su y swedomi uczinili 1658...

Z ďalších mnohých dokladov z ná-

rečovej slovenčiny uvedieme ešte aspoň niekoľko: try prstene (bez typicky českej spoluhlásky F) 1567, bez poldruha nechczika 1567, Hodwabny pas 1567, bozeniczy 1567, pristupil pred pocztwie prawo a swedomie uczinil (vyznal, osvedčil sa, svedectvo vydal) 1598, predal 1567 aj prodali ginym 1595, domczok 1593, w pondelok 1601, perinistya 2, powieszen 1593, duchna priecznicze z oblekom 1593, mati nepomrhala 1594, gednostayne 1595, zette... na to naprawil (nahovoril, nahuckal) 1595, wisse chodnika 1596, zwisse czesti 1596, geho dyetkam každý pokoy dal 1597, slubuguez gemu 1597, tryczet osem zlatich 1636, sedem zlatich 1638, wyceze richtar 1682, podle tohoto se sprawowal 1638, wissny konecz (takto aj v Jelšave) 1602, kupil tak yak prawo nasse wihledawa (vyžaduje) 1597, obydwie czastky (čítaj: šášky — v Jelšave) dost 1596, rokował bol Ssendiyar Balaza pred prawo (žaloval) 1597, dost 1596, se pred prawom predawalo, kupowalo a y platylo, yak prawo ukazaje (vyžaduje, predpisuje) 1597, wiznal pred prawom nassym (priznal) 1597, radssy 1602, poczim bude potreba 1602, geho ubostwo 1594, odprawotil (vypravotil, vysúdil) swogu vlastnu slobodnu zem 1597, od Dorliney dyewky (dcéry) 1602, otnye dwe gitra (itrá — jitrá aj v Jelšave) 1595, z osohom 1641, czitati 1609, budto — budto 1652, strane uhorom zostawala 1659, zebi (aby) woladla 1658, za geg otninu fi 5, 1594, yatku zbudowaty (vystavat) 1678, terrass 1696, u starey matky 1679, stary otec 1681, swiny 8, brawy 2, 1594, wedno uziwat 1679, z czypkamy 1681, na sam pred (najsamprv) 1597, za ssendle (tak aj v Jelšave) dal 1636, gich upokogil 1686, w pywnyczzy 1684, z krečmy 1687, bol sprawyl 1695...

Tiež medzi typické slovakizmy treba spomenúť zo zápisov rodné mená na -o: Kysel Palko 1636, Kriek Gyurko 1658, Giuro Galiczewich 1636, Giuro Ptassnik 1636, Janko 1596...

Z mnohých gemerizmov spomenieme zo zápisov aspoň niekoľko typických tvarov z hláskoslovia, a to ia za ie: sem prigal (v Jelšave primul) k... rukam tyato weczy zwrchu napsanya (napísania v Jelšave) do Morawoy panu Wenczl Lohrawy ssaczowanja (šecovania v Jelšave), na ktorya (kotria v Jelšave) cwoitugem 1700, zeby se lepssy woiuczily (woly, vykrmili, v Jelšave vytušili, vitálili) 1679, postredný germok 1699, dwe bonbisky (takto v Sirku, v Jelšave dva gombiški) 1567, hotowich penesy ostalo (v Jelšave penezi ostlo) 1576, lonského roku (takto aj v Jelšave) 1698, zwela (aj v Jelšave) 1642, gedon fuolt (v Jelšave edon) 1595, panske prawo prneslo (aj v Jelšave prneslo aj prineslo) 1603, dorosnu (aj v Jelšave) 1679, zakezowali (aj v Jelšave) 1699, ssstestliwe (aj v Jelšave) 1595, dwaczet, tryczet (aj v Jelšave) 1690, swogeg sswegerine (aj v Jelšave) 1511—2,

dwe losski (takto aj v Jelšave) 1679, kreme neho (okrem, podobne aj v Jelšave) 1636.

Gemerské š miesto č sa zapisuje v dokladoch: wselyniec (v Jelšave pšolinec — včelin) 1690, ssyernye szati (v Muráni šierňie šati) 1658, dwa klaty pszul (včiel, v Jelšave pšoli) 1647, zo stranyssky 1690, dyewssicziu 1598, Giuro Ptassnik 1636...

Z tvaroslovia gemerského sú doklady: každého roku 1660, od takého človeka 1661, sirotke Abelowe (čítaj: Abelové, takto aj v Jelšave), dobrymu czloveku (takto v Muráni) 1636... z gedno bocžko (čítaj: z gedno, v Jelšave edno božko) 1679, Petrowo dety (aj v Jelšave) 1598, Andrasso sin (na Ratkovskej doline Andráš sin) 1659, podle Gromanoho itro (Grómaného itro aj jtro v Jelšave), bul kupil (bul kúpil v Jelšave) 1604, dali smo (v Jelšave zmo) do ruku sirotne peneze (sirotnia peneze v Jelšave) 1636, brawy 2 na zabitya 1594; slovo polowica v zápisoch sa vyskytuje aj v tvare polowicz, ako je to aj v gemerských nárečiach: predala y druhu polowicz domu 1664...

V Gemeri miesto slova štyridsať sa používa ešte aj dnes na Kokev meru, čo sa často vyskytuje aj v našich zápisoch: meru sedem zlatých 1689; tiež miesto terajšieho dcéra (ktoré je v slovenčine biblizmom) sa používa dievka, v zápisoch sa vyskytujú niekedy obidve slová popri sebe, ale najčastejšie sa zapisuje dievka: dyewku ma trimat 1661, starssu czeru... wzal 1636...

Z ďalšej slovnej zásoby uvedieme ešte niekoľko dokladov z nárečovej slovenčiny: bude powinowati (povinný) tye zeme odplaczet 1658, nawedno (spolu) 1659, na tom grunte (pozemku, aj dnes v Jelšave) dom zbudowat (vystavet, aj v Jelšave) 1659, ta strane uhorom zostawala 1659, odade se (čítaj: odadä se, dnes už iba v piesni v Mokrej Lúke: kucharki se radä, šudä je oni dadä) 1660, do rabstwi upadl 1660, sluha meski 1660, na spoli robil 1660, za osch 1672, w meskej piwnyczzy 1648, konieczne gych upokogil 1692, zbozga chlebowynho sto drowganek (čítaj: drownok — dutá miera 60 l) 1689, nakladky (náklady) 1687, z lampassy chodit a pozor dat na ohen (požiar, aj v Jelšave) 1699, slawna stolycza 1687, ze se nebudu rownat (znášat, aj v Jelšave rónat) 1604, ohledidla (zrkadlá, v Mokrej Lúke a na Ratkovskej doline v Sase, Rybníku, Ratkovej ohledzidla — ohlädzidla) 1699, neprissileno weczo (nenútenou, aj v Jelšave) 1647, dwa tolare z nych (penazy) Turczy nechately wzyti, ponewad pochabe (falošné) byly 1682, od rusadel (v Jelšave od rusädal — od Turic) 1653, gedna Gencza (fem., v Jelšave mask. edon genč — sud) 1679, tu wecz opacziti a rosuditi (v Jelšave opäit — pozrieť) 1603, nelapal se na tyeto zeme 1636, zes postrednu czestu (takto aj v Rybníku) 1689, tuto sirotu k sobe wzal a

gu za ochranou (opatruval) 1636, kupil geden echtl zem pred nassym prawom, tak yak se prislussy (patr) podle mestenskeho prava nasheho 1602, to se pak wodilo (stalo) pri richtarstwe pana Walint Dyaka 1603, (zeme dedowskye) se gemu do prava pripowedali (podľa práva prisúdili) 1659, gmenowaneho Ondrege do prava wzal (pod ochranu) 1595, tak y tyeto Nyamessnye (zeme) na mesto prissli (pripadli mestu) a gsu mestske 1598, ma placzu a strowiczku 1656, palank a lesu (palank z maď. sa používa v Revúcej vo význame plot z dosák alebo z latiek, lesa je plot upletený z hrubšieho prútia, Revúčka) pobrat 1659, tomu se podwoility (v Jelšave podvoilit — podrobiť sa) 1678, kam skoreg (v Jelšave kám skoré — čím skor) 1679, dowicza (aj v Jelšave) 1699, zretedne (aj v Jelšave) 1686, prtok zrebný (takto v Chyžnom) 1698, garecz — gerecz (jačmeň, posledné aj v Jelšave) 1707, zaras 1686, tunak 1687, dnuka, tatam 1702, peníze ma nazad nawratit 1636, gedna kamze (sukňa, aj v Jelšave) 1567, do Kracžuna (aj v Jelšave Krasžuna — do Vianoc) 1692, koch (komín, takto aj v Jelšave) 1692, bratni sin (bratov) 1641, maochu 1652...

Za slovákizmy treba pokladať aj prechodníky typu: zadagucz za lyst 1690, computugicz 1689, tessko lezicz 1595...

V zápisoch sa okrem hláskoslovných a tvaroslovných bohemizmov (w tomze mieste 1567, tidy tich 1567, peníze rosil, mne ubohemu pacholku 1567, bez ditek 1658, bez prinuczeni 1658, pod mesku peczety 1662,...) vyskytujú bohemizmy aj v slovnej zásobe: pakliby 1595, zapsati 1595, krome 1602, procz 1595, gestliby, dosti ucznil, gaksto, na udelanu rovnost 1567, snad 1594, wzdieky, pak 1597, dokawat 1636, dotul-dokul 1643, aczprawe 1647, tehdy 1654, ninyssit manzelka 1658, sltssyati budu 1609...

V slovnej zásobe Jelšavských mestských zápisov je aj hodne inozajčných prvkov, a to najviac z nemčiny a z maďarčiny. Viaceré z týchto cudzích elementov sa už dnes v Jelšavskom nárečí nevyskytujú. Spomenieme aspoň niektoré z nich: pry polgaroch (dnes sa už v Jelšave nepoužíva) 1591—2, nebantowal 1598, duchna 1593, gest obssyta sz czernym barssonem 1681, byrsagl (pokuty) magl 1687, nyeczko kelczika (v Jelšave kelšika) 1593, sstestliwne lakowaty (maď. lakni = bývať, dnes sa v Jelšave už nevyskytuje) 1598, dom na placzu (na námestí, dnes sa taktiež nepoužíva), zbudowal 1607, su beczelowanje (dnes sa nepoužíva) 1642, gemu engedowal (odpustili) 1609, mer-

lukom (užíva sa aj dnes v Jelšave) 1651, haborgatowal (znepokojovať, aj dnes v Jelšave) 1692, nekeltowaly (netvorili, aj dnes v Jelšave) 1687...

Slovo erek sa používa v rozličných tvaroch, je z maď. örök a má význam večne, navždy, nastalo: na erok kupil 1598, na orok 1567, orek 1576, na urek 1687, ereke pravo wihral 1595, tak bude wladat gerek gerekom 1681, zeme budu ereczte a ureczte (v Jelšave jerešitia)...

Z nemčiny sú: sstraffaty 1567, hantuch (aj dnes v Jelšave vo význame uterák) 1593, nemá hindrowany byt 1595, distaylowaty (neužíva sa už) 1595, quartjel 1658, s timze placzem 1687, podle ornungu 1595, pol echtle wlaže tále dwa 1591—2, na garmarky (v Jelšave Jermoki) 1696...

Z latinských slov, ktoré sa ešte aj dnes používajú, sú: z interesom 1676, wedle computu 1678, in aresto 1677, revocowali ...obe strany (zrušili) 1660, gest tutorom 1649, kasstyele 1642, w summe 1603, pri testamentu 1603, arendator bude arendowat 1682...

Na ilustráciu uvádzame tri zápisy z Jelšavských mestských zápisov:

Roku od narození Krysta Pana 1595

w tu stredu po Welikey Noczy pri richtarstwu Mudreho a opatrného muže pana Andrasse Diuro-Antala a polgarow starssych Hannesa Cromera Diurika Emrich diaka, Galla Niklosa, Mattheiza Adamowho, Paula Thomokowho, Steffana Mesiare, Benedik Markusch kupil poriadne pred prawom sebe y swym potomkom na erek stuol meserky nebosskeho Demetia Mesiare od gehu diewky Dorny, protoz ponewadz slussne a poriadne kupu se stala a y prawu gest wedomo, Benedik Markusch ma y gehu potomczy ten stuol požíwat a wladnut, yako swug wlasny. Pakliby on Benedik Markusch nechtel ten stuol mesersky trimat a ginssym chcel prodāt, tehda Dorniny deti nebo detnie detj mohu pristup pred ginssim ymat. Opiet k tomu stolu ginak nicz.

1595

Roku tohoze od narozeny Krysta Pana v tu stredu po Welikey Noczy pri panu richtarowu Andrasse Diuro antala a panow polgarow Johannesa Cromera, Diurika Emrichdiaka, Galla Niklosa, Mattheiza Adamowho, Paulusa Thomokowho a Steffana Mesiare, pred pocztwym prawom gest od hodnowernych lidy dosweczeno, že Diurik Steffanik messtenin kupil na erek pol echtle zemy od Pietra Glassiare,

sebe y swogim dietkam nebo y potomkom. Ponewadz tehda on Diurik Steffanik ne po kutech ani neporiadne, ale pred lidmy a y pred nassym prawom kupil, tak yak na to zalezl a nasse pravo vyhledawa. Protoz on Diurik y swimy siny a nebo y s potomky ma toho pol echtle Glesserowske požíwat a wladat, yako swoga a za swoge.

Roku od Naroženy Krysta Pana 1604 pred sv. Maro

prygemno tu stredu znamo a powedomo gednomu kazdemu komu pryslucha nebo prynalezly wedety, ze pry mudrom a opatrnem panu rychtarowu mesta Geissawy Mattheyza Adamowho a prytom pry mudrych a opatrných panoch polgaroch gehu, yakožto Ssteffana Brezowskeho, Pietra Cromera, Mattheyse polgare pysare, Antala Ssandora, Caspera Bryzera, Matthege Cžyernieho, pristupil pred nasso pocztwywe pravo nass pan sused Ssramko Martyn z nassym messtennym Mathebesom Razmanom tymto obyczegom oznamilly pocztiwemu prawu, ze Ssramko Martynowý predal bul Mathebes Razman pol domu y z gednym echtlom na erek swogym detnin detyom za fl. 95 a druhu polowic. tymto obyczegom bula rečz w gednanu, že gestlyze se nebudu mocz rownat Mathebesowý synowé Ssramko Martinowými syny w gedno, teda nass pan sused Ssramko Martyn yma y za tu druhu polowycz položit nykto ginssy kremé nebo nato nadewsseczko roskazaly sme do mesckých kných zapisat pre lepssu gystotu a pre wetčzye potvrzenye.

Znamo a gistotna sprawa se dawa gednomu kazdemu, ku kterym prislucha, kterak Martin Ssramko spolu swogym zetom Mikulssom Rewuczckym ponewadz w gednom dome na polowiczlach nemohl se rownat a Mathebesowý Grizmanowý y deka bola druhu polowiczu domu y s druhym echtlom zemy a y s lukama dobrowolne pristat a predat y gehu synom Mathebesowý wuole, k tomu bola. Protoz prwo pred dobrými lidmy a potom pred nassym prawom yak se na to slussy, pan Martin Ssramko z swogym zetom Mikulssom Rewuczckym Mathebesowý Razmanowý y za druhu polowicu položil a wiplatili tak yako za prwssu, tak zatym guz ani Mathebes ani gehu synowé do domu a k zemy a k lukam nemagu zadneho prawa,

ale Mikuloss Rewuczky sebe y swogym detnym detom kupel.

Jelšavské mestské zápisy s historickým a jazykovým rozborom výjdu v Gemerskej vlastivednej spoločnosti.

O aktuálnosti genetického výskumu

RNDr. Igor Miloš Tomo

V dnešnom svete rozvoja vedných disciplín, zdokonaľovania výroby formami automatizácie a modernizácie, stojí človek akoby stranou od mohutného prúdu progresu. Civilizačné vplyvy zanechávajú však stopy aj v celej ľudskej populácii. Okrem dobrých pocitov pri sledovaní všeobecného rozvoja sociálnej starostlivosti musíme sa zamyslieť hlbšie aj nad postavením dnešného človeka z hľadiska jeho rozvoja po fyzickej aj duševnej stránke. Z tohto aspektu treba zisťovať a sledovať aj populačné prírastky, najmä kvalitu novej generácie. Vedný odbor genetika má riešiť základné problémy súvisiace s výskumom našej populácie ako celku. Aj keď od čias prvých úspechov zakladateľa modernej genetiky Gregora Mendla ubehlo mnoho rokov, nemôžeme byť so stavom rozvoja tejto vednej disciplíny spokojní. Na Slovensku okrem genetických pracovísk v Bratislave, Martine a Košiciach sa prakticky genetický výskum nerobí. Preto aj týmto príspevkom by sme chceli pripomenúť, prečo je nanajvýš aktuálna téma, ktorú sme načrtli, aj pre menšie regióny, prípadne oblasti. Vhodným objektom pre genetické skúmanie sú školské zariadenia, kde sú ťažkosti organizačné minimálne. Pre spracovanie väčšieho súboru skúmaných je najlepšie robiť prieskum v zdravotníckych zariadeniach, kde sú sústredení pacienti s určitým ochorením.

V oblasti Rimavskej doliny a časti Gemera by bolo nanajvýš prospešné urobiť tiež takúto sondáž, ktorá by nás informovala o stave jedincov v určitom geografickom a populačnom celku. Ako väčšina oblastí Slovenska, ktoré je hodne členité, aj kraj v povodí Rimavy a Slanej je zasiahnutý určitými ochoreniami, ktoré sú z genetického hľadiska veľmi závažné. Preto aj ich registrácia je pre správny rozvoj populačnej politiky potrebná. V tejto súvislosti je treba myslieť hlavne na dedičné ochorenia, ktoré postihujú jedincov hneď od narodenia, alebo v priebehu života.

Dedičné ochorenie je charakterizované tým, že sa dedí z jednej generácie na druhú podľa určitých pravidiel. Prenos určitého ochorenia závisí od typu dedičnosti. Ak sa ochorenie prenáša pravidelne z jednej generácie

Príklad zrastu prstov — syndaktylia na ľavej ruke medzi druhým a tretím prstom. Ide o zrast na kostnom podklade.

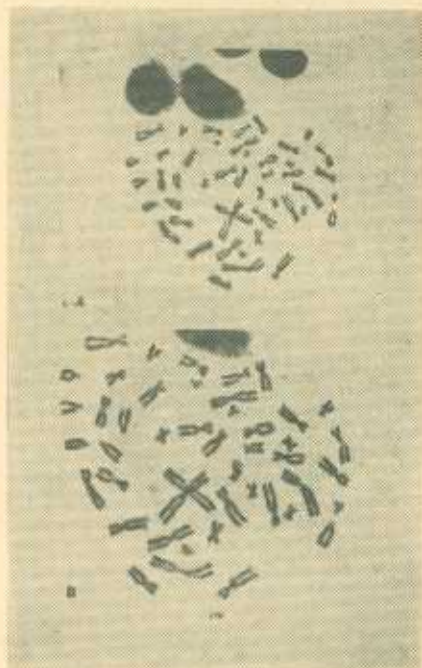
na druhú, nepreskakuje pritom ani jednu generáciu, hovoríme o type dominantnom. Priebeh dominantných ochorení je väčšinou ľahký. Ako príklad nám môžu slúžiť pomerne dosť časté poruchy zrastu prstov. Takéto deti sa už rodia s poruchou. Zrast postihuje všetky prsty alebo len dva medzi sebou. Na našich dedinách tieto poruchy nie sú a ani neboli zvláštnosťou. Dieťa však hneď po narodení treba dať vyšetriť špecialistovi, najlepšie plastickému chirurgovi, aby s rastom ruky do dĺžky a šírky nedochádzalo k deformáciám, ktoré môžu nepríjemne skomplikovať celé liečenie. Záseh odborníka je tu nevyhnutný. Predídme sa tým jednak estetickéj poruche, jednak psychickej traume. Podobného typu ako toto ochorenie sú aj ďalšie poruchy na rukách: skrátenie prstov, nadpočetný palec, alebo iný prst. Väčšina týchto ochorení je dedičných, a preto je v týchto prípadoch na mieste navštíviť genetickú poradňu.

Ďalšou veľkou skupinou ochorení

Znázornenie nadpočetného palca na ľavej ruke — pollex duplex.

sú dedičné ochorenia, ktoré sa nepravidelne prenášajú z jednej generácie na druhú, takže v rodokmeni sú generácie, kde sa takéto ochorenie nevyskytuje. Do tejto skupiny patria ochorenia súvisiace s poruchami metabolizmu. Veľká väčšina metabolických porúch sa viaže aj na geografické celky, ktoré sú charakteristické výskytom určitých prvkov vo vode alebo pôde. Je známe, že obsah jódu v potrave má vplyv na činnosť štítnej žľazy. V oblasti našich miest

Rozloženie chromozómov pri delení v štádiu metafázy. Chromozómy sú viditeľné a dajú sa vyhodnocovať.

Hnúšťa, Rimavskej Soboty, Safárikova, Jesenského, je dosť vysoké percento porúch štítnej žľazy. Celú skupinu týchto porúch nazývame tyreopatie. Už v minulosti (1950) sa uskutočnil podrobný výskum týchto ochorení na Slovensku, takže sú známe celkové pomery výskytu tohto ochorenia. Výraznou oblasťou, kde je veľké množstvo chorých na strumu, je okolie Banskej Štiavnice. Chorí na štítnu